

KRIZNA ŽARIŠČA MED 1. SVETOVNO VOJNO

1. MAROŠKI KRIZI LETA 1905 IN 1911:

Leta 1911 uvedejo Francozi protektorat, Nemčija pošlje pred AGADIR vojno ladjo Panther in zahteva, naj ji Francija odstopi ves KONGO. Sporazum: Francija dobi MAROKO, Nemčija del KONGA ob meji z nemškim Kamerunom. Kriza je zblížala Veliko Britanijo in Francijo, zato je Nemčiji škodila.

2. RUSKO-JAPONSKA VOJNA LETA 1904/1905:

Japonci zahtevajo protektorat za KOREJO, prehitijo Ruse, pripeljejo svoje čete v Korejo in napadejo rusko armado v Mandžuriji. Japonci osvojijo Port Arthur, J Sahalin in vpliv v Koreji.

3. PRIKLJUČITEV BIH 1908

Evropske velesile l. 1878 dovolijo AO, da okupira BiH. L. 1908 se habsburška monarhija odloči bosansko-hercegovsko ozemlje anketirati. Srbija temu nasprotuje, a mora zaradi podpore zaveznikov(Rusije) temu AO popustiti. Kljub mirni razrešitvi je aneksijska kriza še poglobila nasprotja med AO in Srbijo.

4. BALKANSKI VOJNI:

1. *Balkanska vojna leta 1912:* narodnoosvobodilna; rezultat = izgon TURKOV z Balkana, nastanek ALBANIJE; balkanska zveza: Srbija, Bolgarija, Črna Gora in Grčija napadle Turčijo...

2. *Balkanska vojna:* Imperialistična, 1912 izbruhnila med bivšimi zaveznicami, ker se SRBIJA ni hotela umakniti iz VARDSKE MAKEDONIJE, ki je bila obljubljena BOLGARIJI. Srbija je VARDARSKO MAKEDONIJO želela, ker ji je AO z ustanovitvijo ALBANIJE z mirovnim sporazumom v Londonu preprečila dostop do morja. Konec junija 1913 je Bolgarija neuspešno napadla Srbijo(+Grčija, Črna Gora, Romunija in Turčija).

Značilnosti balkanskih vojen: Vojni sta bili sicer kratki, vendar siloviti (zajeli 450,000 vojakov), finančno osiromašili balkanske države, Avstro-Ogrska pa je bila s pomočjo Nemčije prisiljena, da ustavi širjenje moči in vpliva Srbije.

5. MLADOTURŠKA REVOLUCIJA IN MODERNIZACIJA DRŽAVE:

Osmanski imperij - »BOLNIK OB BOSPORJU«

Država finančno bankrotirala, vzdrževala le s tujimi krediti, z orožjem zalagala NEMČIJA, ki ji je na novo organizirala tudi vojsko.

Prihajalo do pogostih uporov podložnih narodov

Leta 1908 prevzamejo oblast MLADOTURKI, ki so se zavzemali za meščansko-liberalne ideje po evropskem vzorcu.

Turški vojaški spopadi z Italijo in balkanski vojni so omogočili vzpon skrajnih nacionalistov, ki so zaustavili reforme.

VZROKI ZA 1. SVETOVNO VOJNO

1. Imperialistična nesoglasja(imperializem=tip velike samozadostne države, ki s kolonijami zadovoljuje svoje gospodarske potrebe po surovinah in trgu) med novimi in starimi kolonialnimi državami so povzročila nastanek dveh blokov:

• ANTANTA:

- 1914: Srbija & Črna gora (kraljevini), Rusija, Japonska (kasneje veliki sovražnik ZDA), Francija, Belgija, VB
- 1915: + Italija(Londonski sporazum)
- 1916: + Portugalska, Romunija
- 1917: + Grčija, ZDA, Kitajska

• CENTRALNE SILE:

- 1914: Nemčija, Avstro-Ogrska
- 1915: + Turčija, Bolgarija
- do leta 1915 v tem bloku tudi Italija

2. OBOROŽEVALNA TEKMA: vodilna Nemčija, MILITARIZEM => RIVALSTVO MED NEMČIJO IN VB

- Nemčija pospešeno gradi vojno mornarice, razvijajo podmornice in modernizirajo kopenske sile (strojnice)
- v VB razvijejo prve tanke, imajo tudi vojne ladje
- v vojni: topovi, oklepne enote, letalstvo(strojnice in bombe), iperit, podmornice, minska polja

3. **NACIONALNI IN SOCIALNI PROBLEMI**: primer je Avstro-Ogrska, NEMŠKI IN IT. NACIONALIZEM
- huda nasprotja med Madžari in Nemci
 - zahteve narodov po preureditvi neenotne države
 - manjši narodi zahtevajo avtonomijo
 - večji narodi zahtevajo obnovitev lastnih držav na podlagi HISTORIČNEGA PRAVA (npr. Čehi, Poljaki, Hrvati)

4. **UPORI V KOLONIJAH IN NJIHOVA NEENAKOMERNA RAZDELJENOST**(Sudan, Etiopija, Filipini)

5. **PRIZADEVANJA ZA PARLAMENTARIZEM & SPLOŠNO VOLILNO PRAVICO**:

- socialne reforme, ki naj bi ublažile najbolj grde posledice liberalizma 19. stoletja
 - uvajanje zdravstvenega in starostnega zavarovanja ter plačanih dopustov
- za ženske pravice so se borile *sufražetke* (suffraginn = volilni glas) leta 1906 v Veliki Britaniji
- različni pogledi na socialistične ideje v II. internacionali so pripeljali do različnih struj:
 - *levica*: Rosa Luxemburg & Karl Liebknecht, Lenin, Lafarque (francoz)
 - *desnica* = *revizionisti*: E. Bernstein (revizionisti so hoteli popraviti marksizem)
 - *center*: A. Bebel (nemec, napiše Žensko in socializem – da bi bila ženska enakopravna moškemu)

POVOD ZA 1. SVETOVNO VOJNO

- uboj avstrijskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegove žene, 28. 6. 1914 (Vidov dan-največji srbski pravoslavni praznik) v Sarajevu
- atentat je izvedla narodno revolucionarna organizacija *Mlada Bosna*, katere pripadnik je bil Gavrilo Princip
 - zavzemali so se za združitev jugoslovanskih narodov v eno državo
 - bili so proti-avstrijsko usmerjeni (za odcepitev jugoslovanskih narodov od AO in njihovo združitev v jugoslovansko državo)

ZAČETEK VOJNE IN BOJIŠČA

- Avstro-Ogrska je 23. julija Srbiji izročila ultimatum, ki ga Srbi niso sprejeli; ultimatum je zahteval, da avstro-ogrsko avtoritete pridejo v Srbijo in sami poiščejo krivca, taka zahteva pa je bila kršenje suverenih pravic države
- Avstro-Ogrska je zato 28. julija Srbiji napovedala vojno, s katero naj bi utrdila svoj položaj na Balkanu

1. **BALKANSKO BOJIŠČE**

- Avstro-Ogrska vojska je 12. 8. 1914 prečkala *Drino*
- nato pa 16. in 17. 8. doživela uničujoč poraz na planini *Cer*
 - padlo 30,000 avstrijskih in 15,000 srbskih vojakov
 - združene srbsko-črnogorske enote so prodrle v Vzhodno Bosno
- uspeh je bil kratkotrajen, avstrijska vojska je udarila nazaj in do decembra je zasedla Beograd, iz katerega sta se srbska vlada in skupščina umaknili v Niš
 - vojska Avstro-Ogrske je bila slaba – preveč mešani ljudje, zato manj zagnanosti
- 3. 12. je srbska vojska (Stipe Stipanović) izvedla drzen protinapad in premagala avstrijsko vojsko pri *Kolubari*
- obe strani sta utrpeli velike izgube, kar je še posebej prizadelo Srbijo (epidemije tifusa, lakota in pomanjkanje, v prvem letu vojne umre 200.000 Srbov)
- oktobra 1915 se združena nemško avstro-ogrsko vojska začne ofenzivo na Drini, Savi in Donavi
 - ker je bila srbsko-črnogorska vojska slabše oborožena so se kljub žilavemu uporju začeli umikati
 - 14.10.1915 je brez vojne napovedi Srbe napadla še Bolgarija in Srbom zaprla pot proti Solunu (zavezniki)
 - Srbi so se tako pozimi 1915 skupaj s kraljem v snegu in mrazu, brez hrane in obleke ter med napadi Albancev (Albanska golgota) prebili čez albanske gore do morja, od tam pa so jih na Krk prepeljale francoske ladje
 - poleg desetisočev civilistov je umrlo tudi 80.000 vojakov, tako da jih je solunsko fronto odprlo le 12.000

2. ZAHODNA FRONTA

- Nemci so uporabili načrt generala *von Schlieffna* (tehnika za bliskovite napade)
- Nemčija napade nevtrarno Belgijo in do 9. septembra prodre do reke Marne, kjer pa so jih *Francozi* z *angleško* pomočjo ustavili (bliskovita vojna se spremeni v pozicijsko)
- vojna je obtičala v strelskih jarkih = *SITZKRIEG*, ti so potekali od Rokavskega preliva do švicarske meje
- "Na zahodu nič novega."
- l. 1915 bitka pri Ypernu, kjer Nemci prvič uporabijo bojni plin iperit
- l. 1916 bitka pri Verdunu (Nemci napadejo Francoze); od 21. februarja do 16. decembra 1916, največja bitka 1. sv. vojne
 - Nemci so skušali prisiliti Francoze, da bi tam strnili vse razpoložljive sile
 - padlo 600000 vojakov, bojna črta pa se ni premaknila
 - l. 1917 Francozi skušali izvesti ofenzivo, ki pa je bila neuspešna in je prinesla veliko demoralizacijo
- bitka pri reki Sommi (Britanci napadejo v Italiji): prva uporaba tankov za premagovanje žičnih ovir ter jarkov
- aprila 1917 v vojno vstopijo ZDA (4. aprila 1917 Nemčiji napovejo vojno), ki so se vključile predvsem zaradi gospodarskih razlogov (gospodarska izčrpanost antantnih držav, s katerimi so ZDA trgovale, dolgovala so 2 milijardi dolarjev)

3. VZHODNA FRONTA

- avgusta 1914 sta bili na ruski meji dve vojski, na S številčno šibkejša nemška in na J avstroogrška, ki naj bi nosila glavno breme vojne proti Rusiji
- 8. avgusta Rusi so avgusta prodrejo v Vzhodno Prusijo in Nemce potisnejo vse do reke Visle
- pride do preobrata, ko Nemci dobijo okrepitve z zahodne fronte in Rusi 20. avgusta pri *Tannenbergu* in Mazurskih jezerih doživijo hud poraz
- vzroki za poraz so bili:
 - nove okrepitve za nemško stran iz zahoda
 - general *von Hindenburg*
- AO napadejo Ruse v Galiciji in izgubijo 300000 vojakov, AO priskočijo na pomoč Nemci, Rusi pa se izogibajo odločilnemu spopadu
- l. 1917 ruska vojska začne razpadati, saj je bila slabše opremljena, utrpela pa je tudi veliko izgub, kar je povzročilo odpor v zaledju in dve revoluciji, kar pripelje do izstopa Rusije iz vojne => oktobrska revolucija

4. VOJNA NA MORJU

- Pomorsko močnejša VB je osvajala nemške kolonije in blokirala nemške ladje v pristaniščih.
- Mornarica VB je blokirala nemško obalo, kar je povzročilo težave z oskrbo v Nemčiji (prineslo pomanjkanje hrane in hude notranje nemire)
- 1. junija 1916 je prišlo do bitke brez zmagovalca pri Jutlandiji, pri kateri sta se za zmagovalko imeli tako VB (Nemci pobegnili) kot Nemčija (potopili več ladij)
- oktobra 1914 je vstopila v vojno Turčija in onemogočila Rusiji izstop iz Črnega morja, težavo je želela rešiti britansko-francoska mornarica in zavzeti Dardanele, kar jim ni uspelo

5. VOJNA V KOLONIJAH

- VB je s pomočjo zaveznikov zavzela vse nemške kolonije v Afriki, nemška je ostala le Nemška vzhodna Afrika (Tanzanija)
- Nemške kolonije na Kitajskem in interesne sfere (Bismarckove otoke) si je prigrabila Japonska, ki je skušala zavzeti tudi čim večji del Kitajske

SOŠKA FRONTA: 1915 - 1918

- Italija je na začetku vojne razglasila nevtralnost, nato pa izsiljevala AO in Nemčijo, saj je zahtevala dele AO ozemlja

- Italiji so antantne sile ponudile več in tako je 26.4.1915 podpisala Londonski sporazum, s katerim naj bi Italija pridobila ozemlja v Dalmaciji, Trst, Južno Tirolsko, Goriško in Kanalsko dolino in ozemlja v Mali Aziji in Afriki
- 23.5.1915 je Italija napovedala vojno AO
- bojna linija je potekala od karnijskih Alp do Tržaškega zaliva, najpomembnejše obrambne črte pa so potekale v Z slovenskem visokogorskem svetu, na Krasu in ob Soči
- poveljnik novoustanovljene 5. Armade je bil Svetozar Boroević von Bojna, italijansko vojsko pa je vodil Luigi Cadorna
- Do konca leta 1915 so *Italijani* izvedli 4 silovite ofenzive, ki pa so jih pol šibkejši *Avstrijci* zaustavili, Italijani so dobili le del ozemlja ob Soči, Kobarid in Bovec, Vršič, Vrata in Krn
- Marca 1916 so Italijani skušali zavzeti *Gorico* in *Tolmin* (5. soška bitka), vendar so *Gorico in del Krasa* po krvavih bojih (»Doberdob, slovenskih fantov grob«) zavzeli šele poleti 1916 v 6. soški bitki
- Do novembra 1916 so sledile še 3 silovite italijanske ofenzive.
- Maja 1917 je potekala 10. soška bitka, v kateri je sodelovalo kar polovica italijanskih vojakov, vendar je *Avstrijcem uspelo ubraniti* dostope do Trsta in na *Krasu* izvesti uspešno protiofenzivo.
- 11. soška bitka je potekala na *Krasu* in na *Banjški planoti*, ki so jo Italijani osvojili. Izgube: 166,000 Italijanov in 110,000 Avstrijcev.
- Čudež pri Kobaridu (12. bitka): Iz 23. na 24. oktober 1917 je potekal ta avstrijsko-nemški preboj fronte med Bovcem in Kobaridom. Največji uspeh dosegla 12. nemška divizija, ki je prodrla globoko v italijansko zaledje in zasedla *Kobarid*. Italijanska vojska se je v razsulu umikala do *Piave*, kjer se je odprla nova fronta. 28. oktobra je bitke pri nas konec, vendar Avstrijcem ni uspelo izločiti *Italije* iz vojne.
- **Posledice:** po koncu vojne je močno primanjkovalo hrane, kar je povzročilo splošno oslabeledost in podhranjenost in množično umiranje zaradi bolezni, prebivalstvo se je moralo umakniti v zaledje, kjer je v bedi preživljalo vojna leta (ali pri znancih ali pa v begunskih taboriščih)
- **Zgodovinski pomen soške fronte:**
 - na Soški fronti je potekal največji spopad v gorati pokrajini v vsej človeški zgodovini
 - največja bitka na slovenskih tleh v zgodovini
 - soška fronta je preprečila, da bi *italijanske čete* zasedle osrednji del slovenskega ozemlja
 - vprašanje je tudi, kako bi bilo z določitvijo meje z *Italijo* po 2. svetovni vojni in kje bi danes tekla na zahodu
 - izgubili smo Primorsko in pristanišče Trst
- **Zgodovinsko pomembne osebnosti, za katere bomo kasneje še slišali:**
 - general Codarna: generalni poveljnik italijanske vojske
 - general Boroevic: edini slovan, ki je prišel na tako visok položaj, generalni poveljnik avstrijske vojske
 - Rommel: zelo dober strateg, ki se kasneje izkaže v drugi svetovni vojni
 - Benito Mussolini: v tem času še levičarsko usmerjen
 - Ernest Hemingway

OKTOBRSKA REVOLUCIJA

1. ČAS PRED REVOLUCIJO:

- 1905, meščanska revolucija v Rusiji: socialni nemiri, stavke delavcev, upori kmetov
- 1. svetovna vojna razmere še poslabša: porazi na fronti, zmeda v gospodarstvu, splošna lakota in pomanjkanje
- 1917, februarska revolucija: stavke prerastejo v množičen upor
 - vzroki: slabe socialne razmere, izčrpanje na fronti, nezadovoljstvo z režimom Nikolaja II.
 - povod: ženske demonstrirajo v Petrogradu, kar zaneti nemire

- liberalna buržoazija nemire izkoristi, stmoglavi carja in avtokratski režim
- delavstvo ustanavlja *SOVJETE*, zahteva udeležbo pri oblasti
- nastane *dvovladje*: Duma z začasno vlado (meščanske stranke, menjševiki, želeli so ustavno parlamentarno monarhijo) in sovjeti (v imenu ljudstva(vojaki, delavci in kmetje), boljševiki, želeli so demokratično republiko-revolucijo), car je pristajal na dume, odločilna vloga kadetov, ki so želeli nadaljevati vojno(ozemeljska razširitev Rusije); Petrogradski sovjet močnejši od dume, nadzoruje vojsko, industrijo in železnico
- kralj 17.3.1917 odstopi
- v času dvovladja je prišlo do veliko pozitivnih reform (svoboda govora, tiska)
 - edina napaka pa je bila ta, da vojn niso hoteli ustaviti in da niso napravili agrarne reforme
- vlada se torej odloči, da nadaljuje vojno, kar povzroči veliko nezadovoljstvo ljudstva
- **RUSKA SOCIAL-DEMOKRATSKA STRANKA**: ni imela naravnega zaledja za množično politično moč, zato so morali to nadomestiti z dobro in homogeno organizacijo, vodili naj bi jo profesionalni revolucionarji
- nezadovoljstvo pa izkoristi stranka boljševikov z Leninom(prej v Londonu, Švici in na Finskem) na čelu (že sedaj je ustanovljena *Rdeča garda-delavska milica*)
 - do prihoda Lenina boljševikov še ni tako veliko
 - on je bil edini izmed voditeljev v Rusiji v tem času, ki si je želel miru
- cilj Lenina je svetovna proletarska revolucija: želel jo je razširiti po celem svetu, a ni uspelo
- Lenin z aprilskimi tezami(govor v Petrogradu) zahteva naslednje:
 - ne parlamentarna, temveč sovjetska revolucija
 - odprava policije in vojske ter oborožitev ljudstva
 - nacionalizacija veleposesti in bank
 - nadzor nad proizvodnjo in delitvijo dobrin
- do jeseni 1917 v nekaterih *sovjetih* boljševiki dobijo večino
- Centralni Komite boljševiške stranke sklene z oboroženo akcijo polastiti se oblasti

2. OKTOBRSKA SOCIALNA REVOLUCIJA:

- v noči iz 24. na 25. november boljševiki s pomočjo Rdeče garde odstranijo začasno vlado in zavzamejo Zimski dvorec, zasedejo javne urade, banke, postaje,...
- revolucionarni prevrat uspe tudi v Moskvi
- takoj se sestane *II. kongres sovjetov*, ki ustanovi revolucionarno vlado (ljudski komisarji z Leninom na čelu)
 - izdajo Odlok o miru (razglašen takojšen mir) in Odlok o zemlji (zemlja se veleposestnikom vzame in da kmetom), Odlok o imenovanju nove vlade(svet ljudskih komisarjev z Leninom na čelu)
- nacionalizacija in izgradnja socialističnega gospodarstva
- decembra 1917 boljševiki dobijo le 25% glasov, zato parlament razpustijo in ustanovijo diktaturo proletariata
- nastala je **prva socialistična država na svetu** (prva sovjetska ustava je sprejeta julija 1918): RSFSR (*Ruska Sovjetska Federativna Socialistična Republika*)
- ustava je imela sledeče lastnosti:
 - zagotavlja nacionalne pravice vsem narodom
 - oblast daje delavskemu razredu
 - vsebuje načelo ločitve cerkve od države
 - obveznost dela za vse, splošna vojaška obveznost
 - brezplačno šolanje, enakopravnost tujcev
- 3. marec 1918: Lenin sklene s centralnimi silami mir v Brest-Litovsku:
 - Rusija izgubi Ukrajino in baltske dežele (pogoji za mir)
 - po samoodločbi narodov dobila svobodo Finska in Poljska
- Rusija je tako v gospodarski krizi in množični lakoti, nato pa se razplamti še *državljanska vojna*(pomlad 1918)
 - desne sile organizirajo kontrarevolucijo
- boljševiki zmagajo z pomočjo novonastale *Rdeče armade* in boljšo organiziranostjo
- beli(privrženci cesarja so nosili bele uniforme) in rdeči teror sta terjala več kot 8 milijonov žrtev
- julija 1918 ubijejo carja in njegovo družino, nasilje v imenu revolucije se nadaljuje
- zavezniki (predvsem Britanci in Japonci) podpirajo kontrarevolucijo, nekaj časa tudi neposredno

POSLEDICE 1. SVETOVNE VOJNE

- 21.3.1918 je nemško poveljstvo sprožilo nekaj silovitih ofenziv, ki pa niso bile zmagovite
- zavezniki med 27. in 30.9.1918 prebijejo nemško obrambno linijo, medtem ko so se druga za drugo vdajale Bolgarija, Turčija in AO
- v Nemčiji je novembra prišlo do silovitih uporov v mornarici, nato pa do revolucije, kar je pripeljalo do kapitulacije
- cesar Viljem II. se je odpovedal kroni, nova vlada pa je privolila v mirovne pogoje. Premirje je bilo podpisano 11.11.1918.

1. OBRAČUN VOJNE: tragičen

- več kot 10 milijonov žrtev na frontah
- 20 milijonov ranjenih, 10 milijonov žrtev med civilnim prebivalstvom
- gmotna škoda šla v milijarde dolarjev
- nastop ameriškega predsednika Wilsona
- ustanovitev DRUŠTVA NARODOV
 - Dobre strani: jasna organizacija in dogovori med državami, zaščita interesov vseh članic, napredek v mednarodnih odnosih, različne gospodarske in humanitarne dejavnosti
 - Slabe strani: ZDA niso bile vključene, društvo ni imelo lastnih oboroženih enot, najbolj navdušene članice so bile skoraj nemočne majhne evropske države, delovanje je temeljilo na dobri volji

2. STARI IN NOVI KONFLIKTI

- zemljevid Evrope se drastično spremeni (razpad imperijev: A.O., RUSIJA, NEMČIJA, Turčija)
- Evropa izgubi primat, ni več središče
- na VZ prva socialistična država RUSIJA
- VSTOP ZDA v vojno (Evropo)- začela se je doba GLOBALNE CIVILIZACIJE!

PARIŠKA MIROVNA KONFERENCA (in njene mirovne pogodbe)

1. Z NEMČIJO: Versailles, 28. junij 1919

- Odvzete so ji bile Alzacija in Lorena (k Franciji), S del Schleswiga (Danska), večino Vzhodne Prusije, Posarje je pod nadzorom DN, Gdansk (svobodno mesto pod nadzorom Društva narodov) ter kolonije na Kitajskem, v Pacifiku in Afriki (v last antantnih držav).
- Vojno letalstvo in večina vojne mornarice sta bila ukinjena, število vojakov je bilo omejeno na 100 tisoč, generalštab razpuščen, večina vojne industrije (za oklepnike, tanke, podmornice, letala in bojne pline) prepovedana. Nemško ozemlje zahodno od Rena in 50 km vzhodno od njega je bilo demilitarizirano.
- Dodano je bilo besedilo o ustanovitvi Društva narodov.

2. Z AVSTRIJO: Saint-Germain, 10. september 1919

- Potrjen je bil razpad habsburškega imperija in ustanovitev Avstrije, Češkoslovaške, Poljske, Madžarske in Kraljevine SHS ter izguba Galicije (k Poljski), Bukovine (k Romuniji), južne Tirolske, Trsta ter Istre (k Italiji).
- Izrecno ji je bila prepovedana združitev v Nemčijo, razen ob pristanku Sveta Društva narodov.
- Število vojakov je bilo omejeno na 30 tisoč, vojna mornarica ukinjena, ladjevje pa razdeljeno med zaveznike.

3. Z BOLGARIJO: Neuilly, 27. november 1919

- Odvzeta sta ji bila južna Dobrudža (k Romuniji) in obalno območje Trakije (h Grčiji).
- Število vojakov je bilo omejeno na 20 tisoč.

4. Z MADŽARSKO: Trianon, 4. junij 1920

- Odvzete so ji bile Slovaška in Podkarpatska Rutenija (k Češkoslovaški), večina Gradiščanske (k Avstriji), Slavonija (h Kraljevini SHS), Banat (del h Kraljevini SHS, večina k Romuniji) in Transilvanija (k Romuniji).
- Število vojakov je bilo omejeno na 35 tisoč, dovoljena le lahka oborožitev.

5. S TURČIJO- Z vlado Otomanskega cesarstva: Sèvres, 10. avgust 1920

Otomansko cesarstvo je bilo ukinjeno; ozemeljske izgube: arabska Azija in severna Afrika, vzhodna Trakija, zagotovljeni neodvisnost Armenije in avtonomija Kurdistana, anatolska Z obala in Dardanele pod grški nadzor.

SOVJETSKI TOTALITARIZEM-SOVJETSKA ZVEZA & STALINIZEM

- do februarja 1917 je bila v Rusiji absolutna monarhija
- med februarjem 1917 do oktobra 1917 je bilo obdobje dvovladja (buržoazija in delavska vlada)

1. VOJNI KOMUNIZEM=*diktatura proletariata*:

- to je bil prvi politični sistem, ki so ga uvedli boljševiki
- značilnosti vojnega komunizma:
 - podražavljanje velikih, nato še malih podjetij
 - delavci bili podrejeni vojaškemu zakonu
 - stavke so bile prepovedane
- v Rusiji je izbruhnila huda lakota, ki je pobirala življenja tako kot sama vojna, kmetje pa so bili prisiljeni oddati vse pridelke državi

2. NOVA EKONOMSKA POLITIKA = NEP=*obnavljanje tržnih mehanizmov*:

- zaradi neuspešnosti vojnega komunizma je Lenin, ki je bil takrat že hudo bolan, uvedel ta nov sistem
- država je postala kombinirana: 80% socialistične in 20% kapitalistične politike
- kmetje so poslej plačevali samo davek, s presežki pa so lahko svobodno trgovali, kar je koristilo bogatim kmetom
- ukrepi NEP-a so poživili proizvodnjo, ki so jo začeli načrtovati na vsedržavni ravni: *gosplan* (= gospodarski plan)
 - vnaprej so določali, kakšno količino pridelka bo nekdo v tovarni naredil
 - s takim določanjem so hoteli »zadovoljiti« želje delavskega razreda po delu
- razvoj je bil počasen, tako da je Sovjetska zveza ob skromnem dotoku kapitala iz tujine (ZDA) šele 1927 dosegla predvojno gospodarsko raven
 - problem ruskega razvoja je bil v tem, da so skočili neposredno iz fevdalizma v socializem, kar se je izkazalo za neuspešno (niso imeli vmesne faze kapitalizma)
- leta 1924 je umrl Lenin in začel se je boj za njegovo dediščino v katerem je zmagal Stalin (»*jekleni mož*«)
 - Lenin sam ni hotel imeti na oblasti Stalina, ker le-ta sploh ni bil Rus, pa še neizobražen je bil
 - za naslednika si je bolj želel Leva Trotzky-ja, a Stalin je vse potencialne tekmece zelo spretno onespobil
 - tako je Stalin postal sčasoma generalni sekretar, se kasneje izdajal za čistega Rusa
 - l. 1927 s pomočjo Buhanna odstrani še Zinovjeva in Kamenjeva in ima tako vso oblast v svojih rokah
- NEP Stalin ukine, leta 1927 sprejet sklep o obsežni elektrifikaciji, industrializaciji in kolektivizaciji (kolhozi in sovhozi) ter o uvedbi petletnih gospodarskih planov (petletk)
 - kolhozi: zasebnim kmetom odvzeli zemljo, ki si jo prilasti država in jo da v najem kolhozom, ki so manjši od 6000 h, nadzorovali so proizvodnjo in prodajo pridelkov, določali njihovo vrsto in količino, kolektivno(skupinsko) so jih obdelovali in uporabljali slabšo mehanizacijo
 - sovhozi: 16000 ha, nastali so s podražavljanjem nekdanjih veleposesti
 - zasebna zemljišča: kmetje smejo zadržati le 0,5 ha(ohišnice)
- s popolno mobilizacijo vseh družbenih sil, propagando, nasiljem so načrti skoraj v celoti uresničeni
- Sovjetska zveza v času gospodarske krize postane tretja industrijska svetovna velesila, vendar ima izjemno nizko življenjsko raven prebivalstva
- brutalna izvedba kolektivizacije na podeželju, kar povzroči upore, sledi množična lakota

3. UVAJANJE TOTALITARIZMA

- Sovjetski sistem posameznika podredi birokratskemu aparatu in državnim mehanizmom nadziranja
- ustanovitev delovnih taborišč (gulagov), ki jih je bilo največ v Sibiriji
- komunistična partija se poistoveti z državo in nadzira vse(montirani sodni procesi)
- vodilno mesto Stalina v sami stranki po Leninovi smrti leta 1924
- Stalinova obsodba milijonov ljudi na zrežiranih javnih sodnih procesih
- v čistkah izgine vrh sovjetske Rdeče armade in ta je za več let oslABLJENA

- od konca tridesetih do začetka petdesetih let Stalin nadzoruje celoten državni aparat (podreditev partije, vlade, policije,...),
- Hitler je s Stalinom sklenil prijateljsko in nenapadalno pogodbo (delitev interesnih sfer), ki je koristila predvsem Hitlerju, ki ni želel ponoviti napake Nemcev iz 1. sv. vojne (vpletenost na dveh frontah)
- Hitlerjev napad na SZ je okreplil zaupanje Rusov v Stalina in RA

FAŠIZEM & NJEGOV ČAS

1. NASTANEK IZRAZA:

- Pojem »fašizem«, ki je postal splošen, je nastal v Italiji.
- *Fascis* je bila butara oz. sveženj s sekiro v sredi, ki je ponazarjala enotnost in moč
 - v starem Rimu je bil simbol kraljeve in kasneje republikanske oblasti
 - sicer pa so Italijani nosili črno barvo in uniformo (Nemci npr. rjavo)

2. SPLOŠNA OPREDELITEV:

- Fašizem je oblika družbenega in ideološkega totalitarnega režima.
- Fašizem je splošen in skupen izraz za ideologijo, doktrine, politična gibanja, stranke ... etc. v katerem se kažejo izrazito protidemokratske, totalitarne in avtoritarne težnje.
- Poudarjena je agresivnost, skrajni nacionalizem, militaristični duh.
- Doktrina je nastajala postopoma, bila je heterogena, njen skupni imenovalec pa je bil nacionalistični imperializem in absolutizem države, v kateri je bil odpravljen liberalizem, ne pa tudi kapitalizem.
- Fašistične organizacije je vodil VELIKI FAŠISTIČNI SVET, ki je nastal zaradi nezadovoljstva ljudi srednjega razreda, oficirjev in študentov, razočaranih zaradi "pohabljenega zmage" Italije.

3. ZGODOVINSKE OKOLIŠČINE:

- nastajal po 1. svetovni vojni in je v marsičem njena posledica
- reakcija na revolucionarne premike v obdobju te vojne (nastanek SR)
- čas krize kapitalizma, ki je postala dramatična leta 1929

4. FAŠISTIČNA IDEOLOGIJA:

- zgodovinska mitologija (posebna reinterpetacija nacionalne zgodovine; Zgodovina = neusmiljen boj med rasami!, superiorni preživijo, inferiorni ne) => Nürnberški zakoni, ki jih je l.1935 uveljavil nemški parlament
- skrajni nacionalizem (povzdigovanje naroda/rase nad posameznikom)
 - v Nemčiji: mit rase (*Nordijec je biser!*)
 - v Italiji: »*Roma Doma*« (= Rim kroti), kontinuiteta rimske veličine
 - v Španiji: »*Hispanidad*« (kar krasi španskega duha)
- kult avtoritarnega vodje in njegove poudarjene vloge
 - *Führer Prinzip*: vodja je karizmatična osebnost, ki črpa svojo moč iz privrženosti množice...moč karizme
 - okoli vodje zbrana hierarhično strogo strukturirana elita, ubogljivost je temeljna vrлина
 - retorična demagogija
- neracionalnost:
 - apelira na nagon, škodljivost intelektualizma ("Bolje maširati kot študirati.")
 - poudarja tisto, kar vpliva na človekove čute, kar ga vodi v *fanatizem* (parade, množični ceremonial, pompozni govori)
- vitaizem
 - miti in legende o hrabrosti, o izzivih življenja in smrti
 - »Življenje = avantura«: nasilna dejanja privedejo do *skrajnih trenutkov*, ko se potrudimo ustvariti *novega človeka* v nas samih in se vzamemo v roke

5. FAŠISTIČNA DRŽAVA

- avtoritarna in totalitarna
- notranja politika je namenjena samo temu, da nastavlja *potrebno oporo* moči za zunanji boj (*Mein Kampf*, 1924)
- imperialistična (izkoriščanje zasedenih ozemelj)

- težnja po *avtarkiji* (gospodarstvo)
- uporaba nasilja, sodobnih tehnik propagande in cenzure za zatiranje politične opozicije
- obsežna ekonomska in socialna organizacija
- korporativizem: družbeno-ekonomska teorija, ki slovi na solidarnosti med delavci in delodajalci

FAŠIZEM V ITALIJI

1. ZGODOVINSKE OKOLIŠČINE nastanka fašizma v Italiji

- huda gospodarska kriza zaradi velikega prepada med industrijskim severom in fevdalnim kmetijstvom na jugu, hud kaos
- razočaranje nad dosežki v 1. svetovni vojni (veliki ozemeljski apetiti)
- brezposelnost, stavke, desni terorizem, kmečki nemiri (upori na Kalabriji in Siciliji)
- nevarnost socialističnih revolucij na severu
- idealne okoliščine za nastanek ZVEZE BOJEVNIKOV (Fasci di combattimento)
- Benito Mussolini je bil sprva socialist in urednik levičarskega časopisa DELAVSKI BOJ, zavzemal se je za državni nadzor nad gospodarstvom, ostali levičarji pa ga niso podprli...

2. MUSSOLINIJEV PRIHOD NA OBLAST:

- ustanovi ZVEZO BOJEVNIKOV, ki naj bi se bojevala proti levičarjem
- izkoristi splošno stavko in l. 1922 izvede pohod na Rim ter s pomočjo vojske, veleposestnikov in velikih industrialcev od kralja izsili **mandat za sestavo vlade**
- uspelo mu je ustaliti valuto, zmanjšati brezposelnost z velikimi javnimi deli

3. ZNAČILNOSTI SISTEMA:

- postopno ukinjanje vseh mehanizmov predstavljene demokracije leta 1938, ukinjen celo parlament
- preganjanje vseh političnih nasprotnikov, predvsem socialistov in komunistov, politični umori, cenzura, zapiranje, ...
- uvajanje enopartijskega sistema, *duce* koncentriral bistvene vzvode oblasti v svojih rokah (med 2. svetovno vojno je bil predsednik vlade, vojni minister, vrhovni poveljnik vojske, kar je bil prej po ustavi kralj) => nezmotljivi vodja, kult osebnosti...
- uvajanje nacionalnih korporacij (80% tovarn): ideja solidarizma, socialni mir, ukinitvev razrednega boja – vse to regulirala *Carta del Lavoro* (1927, listina o delu), država je postala neposredna zaščitnica delavskih pravic, sindikati pa so bili ukinjeni
 - določila je 40 urni tednik, 8 urni delavnik, proste sobote, vsem zagotovljena socialna varnost, poskrbljeno za sirote in penzioniste
- prevzganje celotnih slojev prebivalstva
- rešitev rimskega vprašanja s t.i. *Lateransko pogodbo* (1929) ali konkordatom med cerkvijo in državo
 - katoliška vera je edina državna vera v Italiji, cerkveni nadzor nad sklepanjem zakona, papež suveren na ozemlju Vatikanskega mesta, priznal pa je, da je Rim glavno mesto Italije
 - dobil odškodnino 1750 milijard lir, kar je utemeljilo vatikanske finance

4. ZUNANJA POLITIKA:

- agresivna politika, t.i. *mare nostrum* (ponovna vzpostavitev rimskega imperija)
- l. 1936 zasedba Etiopije
- pomoč španskim fašistom med državljansko vojno (tam se je bojevalo 80000 vojakov)
- l. 1939 priključitev Albanije
- os *Rim-Berlin* l. 1939 je nakazala bližino 2. sv. vojne

NACIZEM V NEMČIJI

1. HITLERJEVA ZGODNJA LETA

- V času revolucionarnih vrenj se je pridružil Nemški delavski stranki (DAP).
- Po neuspešnem Münchenskem puču l. 1923 je bil 10 let zaprt v trdnjavi Landsberg.

- Med tem časom je Rudolfu Hessu posredoval svojo knjigo Mein Kampf, v kateri je poleg brezmejnega nacizma zajet tudi strankin socialni program preureditve Nemčije in sveta.
- Po vrnitvi iz zapora se stranka preimenuje v NSDAP(nacistična stranka)

2. NSDAP(Nacionalna socialistična nemška delavska stranka)

- NACIONALSOCIALIZEM: poudarja premoč nordijskogermanskega človeka, antiboljševizem(strah pred razširitvijo idej oktobrske socialistične revolucije), teorija o svetovni židovski zaroti (antisemitizem, vodi v Kristalno noč...), rasna ideologija, pravica do samoodločbe za združitev vseh Nemcev
- Nacisti so sprva za volilne glasove tekmovali s komunisti, kasneje pa z vsemi drugimi strankami. Imeli so odlično propagando(J. Goebels).
- Vpliv so si pridobivali z uličnimi pretepi in javnimi zborovanji(**SA**-Sturmabteilungen).
- Hitler je znal izkoristiti posledice gospodarske krize in vplival zlasti na vse delavce, ki so ga volili.
- Na volitvah l. 1932 nacisti dobijo 37% glasov in postanejo najmočnejša stranka v parlamentu.
- Hitler je dobil veliko podporo vojske, visoke buržoazije in velekapitalistov in l. 1933 dobil mandat za sestavo vlade.

3. KONEC USTAVNEGA ŽIVLJENJA & DEMOKRACIJE, ZAČETEK POLITIČNEGA TERORJA

- požig v reichstagu (obtožili KP) so nacisti izkoristili za sprejem izrednih odlokov: odpravili temeljne ustavne pravice
- deželne parlamente in vlade so razpustili in imenovali državne komisarje, velika pooblastila pa je dobila policija, zlasti tajna državna policija **Gestapo** (Geheime Staatspolizei)
- *Hitler* razpustil sindikate, prepovedal SDS in KP, nato obračunal še z *E. Röhmom* (30. 6. 1934 □ »Noč dolgih nožev«)
- nemška armada ves čas po vojni kršila versajsko mirovno pogodbo, s tajnim sporazumom s SZ pa si je omogočila urjenje čet in izpopolnjevanje orožja na sovjetskem ozemlju
- 2. 8. 1934 umre Hindenburg, Hitler prevzame predsedniško mesto in dobi vrhovno poveljstvo nad vojsko

4. NACISTIČNA ZUNANJA POLITIKA

- leta 1934 umorjen avstrijski kancler *E. Dollfus*, od leta 1936 nemški politični vpliv prevladujoč
- leta 1935 Nemčija uvedja splošno vojaško obveznost in leta 1936 je nemška vojska zasedla demilitarizirano *Porenje*
- leta 1938 so nemške čete vkorakale v Avstrijo("anschluss")
- zahteva po priključitvi *Sudetov*, večinoma naseljenih z Nemci, sledi Münchenski sporazum (september 1938), ki je omogočil priključitev Sudetov Nemčiji
- spomladi leta 1939 Hitler zasede *Prago* in iz Češke ter Moravske naredi protektorat, razbije Češkoslovaško, saj Slovaška postane neodvisna država
- 23. 8. 1939: prijateljska in nenapadalna pogodba *Hitler-Stalin* (delitev Poljske po črti: Narev - Visla - San)
- zahteva po priključitvi Gdanska, kar sproži 2. svetovno vojno
- *Nacistična zunanja politika je imperialistična, vendar zahod ni uspel preprečiti najhujšega - VOJNE.*

FAŠIZEM NA AZIJSKI NAČIN - JAPONSKA

- Japonska se je v drugi polovici 19. stoletja zelo hitro posodobila in vsrkala poslovno filozofijo zahoda.
- "Azija Azijcem.", pretveza za japonska osvajanja, ki so jih potrebovali za nove surovine naraščajočega velekapitala
- Značilnosti sistema:
 - totalitarizem
 - mešanica *teokracije* (cesar kot božji sin)
 - patriarhalnost, nacionalizem(večvrednost v primerjavi z drugimi azijskimi ljudstvi)
 - militarizem(združevanje kapitala in vojaške moči)
 - nove vrednote: družina, vaška soseska, kult cesarja, vojaške virline
 - vpliv zahodnega kapitalizma, ki je rušil japonsko tradicionalno družbeno ureditev, vračanje h stari kmečki družbi
- Po 1. svetovni vojni si je Japonska pridobila večino nemških kolonij, vendar jo je prizadela *kriza* konec 20-ih let zaradi padca cen riža in svile.

- Leta 1929 so v ZDA prepovedali priseljevanje Azijcev, kar spodbudi rast *japonskega nacionalizma* in *rasizma*.
- V ospredje militaristične politike so Japonci postavili *Pacifik* in obračun z ZDA!
- JAPONSKE OSVOJITVE
 - l. 1931 okupirajo Mandžurijo
 - l. 1932 v Mandžuriji ustanovijo marionetno državo Mandžukuro, pod vodstvom odstavljenega zadnjega kitajskega cesarja Puyija
 - l. 1936 Japonska sklene protikomiteteski pakt
 - l. 1937 začne z vojaškimi operacijami proti Mongoliji in Sovjetski zvezi, kjer l. 1939 doživi poraz, kar je imelo dolgoročne posledice, saj Japonska ni nikoli več napadla SZ
 - dokončna usmeritev v JV Azijo, prvi cilj podjarmljenje Kitajske
 - Hirohito: imel božansko podobo, vladal od 1926 do 1992)

GOSPODARSKI RAZVOJ V ZDA

- EKONOMSKA KRIZA – točka v cikličnem gibanju gospodarstva, v kateri pride do vrhunca motnje produkcije, ki se najprej odrazi v ekonomiji, kasneje pa zajame vse sloje družbenega življenja
 - v predkapitalističnem obdobju je bila ekonomska kriza posledica premajhne proizvodnje, slabih letin itd., danes pa obstaja več teorij o vzrokih nastanka ekonomske krize (monetarna teorija gospodarskega cikla, psihološka teorija, ...)
- VZROKI ZA GOSPODARSKO KRIZO 1929
 - cenovno nesorazmerje med kmetijskimi pridelki in industrijskimi proizvodi
 - stihijsko in neusklajeno kreditiranje (pretirano najemanje kreditov)
 - špekulativna vlaganja v konjunktne veje industrije (tiste panoge, ki najvišje kotirajo v državi)
 - nenadzorovano izdajanje vrednostnih papirjev in državnih obveznic (izguba 30 milijard dolarjev)
- POVOD je bil borzni zlom (nagel padec borznih tečajev) na *Newyorški borzi*, ki je sprožil verižno reakcijo, kriza je zajela ves svet in vse panoge gospodarstva
 - v ZDA je bilo leta 1933 15 milijonov brezposelnih, v Nemčiji 3 milijoni
 - v ZDA je bankrotiralo 4300 bank
 - *efektna borza*
 - *produktivna borza*
 - 25. okt 1929 – borzni zlom z največjimi gospodarskimi posledicami (»črni petek«, NY)
 - dejanski vzrok za zlom je bila prevelika razlika med dejansko vrednostjo delnic in obrestmi posojil, ki so jih delničarji najemali za nakup le-teh
 - v 14 dneh so lastniki delnic izgubili 30 milijard dolarjev, stečaji so se vrtoglavo množili (bankrotiralo 4300 bank), ljudje so delali samomore itd.
 - polom na NY borzi sprožil verižno reakcijo → kriza je zajela ves svet in vse panoge gospodarstva → kriza se je stopnjevala 4 leta (1933 je bilo v ZDA brezposelnih 15mil, v NEM 6)
- POSLEDICE KRIZE
 - svetovna gospodarska proizvodnja se je zmanjšala za 37 % in je padla na raven svetovne proizvodnje 1913 (popoln gospodarski razsul)
 - velika brezposelnost (1933 ¼ delavcev brezposelnih)
 - večji prepad med bogatimi in srednjim slojem (k temu pripomogla vlada v ZDA)
 - padec industrijske in kmetijske proizvodnje ter trgovine (zanemarjanje kmetijstva, zmanjšanje kupne moči prebivalstva, prevelika ponudba in premalo povpraševanja itd.)
 - zapiranje bank (v ZDA bankrotiralo 4300 bank)
- F. DELANO ROOSEVELT: NEW DEAL – REŠEVANJE KRIZE V ZDA
 - s selektivnimi krediti in drugimi ukrepi se je začela preobrazba kmetijstva
 - velika javna dela so zmanjšala brezposelnost
 - uvedba minimalne socialne zakonodaje
 - sindikati dobili pravico do pogajanj z delodajalci
 - država skušala doseči nadzor nad velikimi koncerni in korporacijami
 - vlaganje v oboroževalno industrijo

DEMOKRACIJA

- atenska DEM je izključevala ženske, priseljence in sužnje ter ni poznala delitve

- različico atenske DEM so poznali v obdobju RIM REP
- z vzponom meščanstva in razvojem nacionalnih držav, ki so zahtevale neodvisnost posvetne oblasti od države, je prodiralo stališče, da izvira vsa oblast iz ljudstva
- TEMELJNA DOKUMENTA DEM
 - 1776 - ameriška deklaracija o neodvisnosti
 - 1789 - FR deklaracija o pravicah človeka in državljana
 - o v FR so splošno volilno pravico za moške uvedli 1848, ženske pa so jo dobile 1944
- PARLAMENTARNA DEM
 - temelji na načelu ljudske suverenosti (»Oblast izhaja iz ljudstva in ljudstvu pripada!«)
 - sodobna DEM na ravni države je posredna DEM - polnoletni državljani na volitvah izvolijo svoje politične predstavnike v parlament in jim za določeno časovno obdobje podelijo mandat za odločanje v njihovem imenu
- DELITEV OBLASTI
 - ZAKONODAJNA OBLAST - DEM izvoljeni parlament kot predstavništvo ljudstva
 - o parlament sprejema in spreminja zakone
 - IZVRŠILNA VEJA OBLASTI - vlada
 - o vlado vodi premier, sestavljajo jo ministri
 - SODNA OBLAST - sodišča oz. sodniki
 - o sodniki razsojajo o sporih in so neodvisni pri svojem delu
 - svoboda medijev, DEM
- DEM DRŽAVE - ZDA
 - temelji ameriške DEM zapisani v ustavi iz 1787, v kateri si oblast delijo zvezni organi v Washingtonu in 50 držav, ki sestavljajo ameriško federacijo
 - izvršna oblast uteleša predsednik, ki ga za 4 leta izvolijo državljani na DEM volitvah
 - zakonodajna oblast je kongres (predstavniški dom + senat)